

PRIVÁTNOST, INDIVIDUALITA, PRAVIDLA: ODPOVĚĎ PETRU GLOMBÍČKOVI

Petr Koťátko

Druhá nejsmutnější věc, která může potkat autora filosofické knihy (hned po všeobecném nezájmu), je recenze ve stylu reklamy na práci prášek: recenzent dává průchod svému úžasu nad tím, jak skvěle si autor poradil se svou látkou – tím jeho výkon končí. Autor se může právem cítit odbyt: recenzent dal najevo, že mu nechybí dobrá vůle, ale že kvůli tomu nehodlá zajít tak daleko, aby knihu doopravdy četl. Jinak by (celá má zkušenost to říká zcela jednoznačně) *musel* konstatovat, že z *jeho* zorného úhlu (daného vlastní prací v oboru, vlastním uvažováním nad tématem a nad relevantní literaturou) se řada věcí jeví jinak, než jak se podávají v knize: to nejlepší, co by pak mohl udělat pro autora, je dovést tyto rozdíly do podoby polemicky vyhocených otázek a detailně vypracovaných argumentů. Přesně to oceňuji na textu Petra Glombíčka, který vyšel v minulém čísle *Organonu*:¹ je to soubor kritických úvah nad klíčovými tématy mé knihy *Interpretace a subjektivita*, z nichž je zřejmá autorova soustavná původní práce v analytické filosofii jazyka, důvěrná znalost pramenů a ostře polemické zaujetí, vedené zájmem o věc. Jinými slovy, je to výjimečný vklad do diskuse, který by neměl přijít nazmar: pokud jde o mě, nemohu slíbit víc, než že zachovám polemický tón, a ve zbývajících parametrech udělám, co bude v mých silách.

I. Realismus

Souhlasím s autorem (s. 52), že bych neudělal dobře, kdybych tvrdil, že „pro každou jazykovou výpověď *ipso facto* platí, že je výpovědí o světě a o objektech nezávislých na našich výpovědích“ (dále jen *T₁*). Místo toho tvrdím mimo jiné toto: samotný způsob konstituce přirozeného jazyka (jeho zakotvení v reálném světě) ho činí způsobilým sloužit k vypořádání o světě, jak je o sobě, což mimo jiné znamená nezávisle na jazyku.

¹ Glombíček (2008); Koťátko (2006). Všechny odkazy bez dalších údajů se týkají Glombíčkovy textu.

Jinými slovy v žádném ohledu, jehož jsem si vědom, neplatí, že to, o čem vypovídáme, je *ipso facto* jazykový konstrukt (T_2). V tomto pojetí se jazyk důsledně nazírá jako jeden z parametrů našeho života v reálném světě (v tom světě, v němž jsme se vyvinuli my i náš jazyk, v němž se odehrávají naše promluvy a který existuje nezávisle na nás a na jazyku): jazyk nemá smysl stavět mimo svět o nic víc než účastníky této debaty nebo rozmary počasí. Vidím-li dobře, od této triviality nevede žádná racionální cesta k tvrzení (s. 55), že „světu rozumíme jako něčemu, k čemu patří jazyk, a obojí je tedy pojmově provázáno“ (tak jako nevidím důvod tvrdit, že světu rozumíme jako něčemu, k čemu patří Jan Novák nebo aprílové přeháňky).²

Snadno si představíme řadu příkladů, které jasně mluví proti T_1 , a zároveň jsou slučitelné s tím druhem realismu, k němuž se v knize hlásím („Doufám, že doložíte svá tvrzení“; „Nechte si ty své pohádky“; „Odvolávám všechny své sliby“ atd.). Pokud jde o Glombíčkův argument proti T_1 (s. 52), vyžaduje bližší objasnění: myslím jeho konstatování, že kdyby platilo T_1 , „například také naše výpovědi o kentaurech a kulatých čtvercích by byly o takových nezávislých objektech“ [rozuměj: objektech nezávislých na našich výpovědích]. Osobně bych raději mluvil o promluvách, v nichž se užívají slova jako „kentaur“, resp. „kulatý čtverec“ (abych nepředjímal diskusi o tom, zda, v jakých typech diskursu a v jakém smyslu vypovídáme o kentaurech nebo o kulatých čtvercích). Vztáhneme-li tyto promluvy k reálnému světu, nevidím v nich problém nejen pro realistu mého ražení, ale ani pro případného zastávce T_1 . Asertivním užitím vět „Kentauri existují“, „Ty prachy ti ukradl kentaur“ a pod., vyslovuji tvrzení o poměrech či událostech v tomto světě: přímá tvrzení (na úrovni doslovného významu promluvy), která jsou nepravdivá, interpretujeme-li užitou větu konvenčně; a případně také nepřímá tvrzení (na úrovni implikatur), která mohou být pravdivá. Užitím věty „Všichni kentauri jsou realisté“ vyslovuji (uplatníme-li na ni standardní analýzu) pravdivé tvrzení o reálném světě, protože v něm, jak předpokládám, skutečně neexistuje individuum, které by bylo kentaurem

² Můj problém je v tom, že si neumím představit jinou motivaci takových tvrzení než konfúze toho druhu, na jaké poukazuji v kap. A.I.2,3 (například chybné inferenze z triviálního konstatování, že svá tvrzení, včetně svých realistických tezí, pronáším v jazyce). Vždycky se může ukázat, že jsem přehlédl něco podstatného: do té doby ale zůstávám na straně autorů, na něž se odvolávám ve své diskusi o realismu. Srov. např. H. Putnam: „V jakémkoli smyslu slova ‘nezávislý’, jehož jsem si vědom, to, zda je obloha modrá, je nezávislé na tom, jak mluvíme“. Reference viz v Kofátko (2006, 65).

a nebylo realistou. Vztáhneme-li asertivní užití poslední věty ke světu mýtu, k fiktivnímu světu aktuální konverzace v modu „jako by“ apod., nemůže být protipříkladem vůči T_2 , tj. realistické tezi o vztahu jazyka a reálného světa, ale je jasným protipříkladem vůči T_1 (svět, k němuž se vztahuje, se konstituuje v narativní tradici nebo v konverzační hře *ad hoc*).

Jak čtu na s. 53, Petr Glombíček měl odjakživa „za to, že spor realistů s antirealisty je sporem o význam termínu ‘reálný’“. Pokud jde o mě, přiznávám rovnou, že nemám zvláštní motivaci pouštět se do sporu o význam termínu „reálný“.³ Zřejmě se shodneme, že v oběhu je řada významů tohoto slova: otázka, který z nich (případně jaký nestandardní význam) je aktuální v tom či onom tvrzení mého holiče, prominentního přírodovědce nebo filosofa, může navodit zajímavý interpretační problém; naproti tomu otázka, který z nich by se *měl* prosadit na úkor ostatních v každodenním, případně filosofickém diskursu, pro mě vůbec nevystává. V této věci, jako v mnoha jiných, jsem zcela spokojen s existující pluralitou – pod podmínkou, že se vyvarujeme víceznačnosti a záměn.

Právě tak bychom měli tolerovat (a zároveň mít permanentně na zřeteli) rozmanitost otázek, o nichž se diskutuje pod titulem „realismus versus antirealismus“: osobně nevidím důvod pokoušet se je převést na otázku o významu slova „reálný“. V knize jsem vyhradil zvláštní kapitulu dvěma (úzce příbuzným) pojetím sporu realismu a antirealismu, která by se takovou reformulací ztrivializovala k nepoznání: Wrightovu vymezení sporu jako konfrontace neepistemického a epistemického pojetí pravdy a Dummettovu spojení realismu s principem dvouhodnotovosti (obecněji: vztážením sporu k otázce, jaká logika řídí inferenci v daném typu diskursu, což pro Dummetta v poslední instanci znamená: k otázce, jaká teorie významu je pro daný typ diskursu adekvátní). To je

³ Obecně řečeno, myslím, že ve filosofii platí to, co všude jinde: významy bychom měli objasňovat, abychom si rozuměli v komunikaci o věcech, které pokládáme za podstatné – ne proto, abychom spory o věcech převáděli na spory o významech. Pokud jde o specifickou povahu diskursu o významech, v předchozí knize jsem v komentáři k sémantickému antirealismu S. Kripkeho vyslovil jisté tvrzení o vztahu mezi pravidlovitými podmínkami výpovědi a podmínkami jejich „oprávněného asertivního užití“ („assertibility conditions“). Glombíček je interpretuje tak, že v případě „běžných tvrzení (o stavu světa)“ nejsou podle mě první podmínky odlišné od druhých (s. 53 – 4): v knize jsem ale naopak tvrdil, že tímto splynutím se vyznačuje diskurs o významech. Srov. Kořátko (1998, 129, pozn. 3; 229 n; 252, pozn. 73). Dnes už toto přesvědčení nezastávám.

(pro mě) nesrovnatelně zajímavější než otázka významu slova „reálný“. Důvodem k zařazení wrightovské a dummettovské kapitoly bylo samozřejmě vyjasnit vztahy a zabránit konfúzím: poukázal jsem mimo jiné na to, že realismus, který se snažím vyložit a obhájit v úvodní části knihy, mě nezavazuje k realistickému pojetí pravdy, jak ho vymezuje Wright, resp. Dummett.⁴ A obráceně: antirealismus v Dummettově smyslu neimplikuje antirealismus ve smyslu mé knihy: jde o zaujetí pozic ve dvou odlišně vymezených sporech.⁵

Glombíček, jak jsem vyrozuměl, by dal přednost tomu, kdybych se zabýval sporem realismu a antirealismu v Dummettově smyslu (s. 53 n.). Já jsem nicméně považoval za nezbytné jednoznačně se zavázat k realismu ve smyslu T_1 :⁶ bez toho by mé postoje k hlavním tématům knihy (konstituce obsahu našich myšlenkových a komunikativních aktů, jejich externí determinanty a subjektivní parametry) trpěly fatální víceznačností.⁷ Opačné stanovisko, vůči němuž se vymezují, pracovníě označuji jako „konstruktivismus“ (jazykový nebo konceptuální). V tomto kontextu by bylo zvláštní, kdybych tvrdil, že „nechápu, co antirealismus vůbec je“ (jak mi Glombíček připisuje na s. 54): výsledkem mých úvah je ale přiznání, že si nedokážu představit, jak by bylo možné integrovat tezi o

⁴ Davidson, který se jednoznačně přihlásil k realismu v přímočarém smyslu, o němž je řeč v mé knize (odkazy a citace viz v poznámkách ke kap. A.I), odmítl volit mezi epistemickým a neepistemickým pojetím pravdy; srov. Kořátko (2006, s. 79, pozn. 51).

⁵ Nejsm si jistý, jestli Glombíčkovy kritické poznámky respektují tento rozdíl. Na s. 54 například tvrdí, že jedinou alternativou k realismu není radikální konstruktivismus, a vzápětí odkazuje na Dummettův antirealismus (který je zaujetím pozice v jiném sporu). V této souvislosti mi mimochodem není jasné, proč je vůbec nutné hledat schůdnou alternativu k mému realismu, když ho podle Glombíčka přijímá každý (s. 53). Přesto se mi zdá zbytečně silně mluvit o „naznačeném zmatku“, z něhož je třeba „vybřednout“ (s. 54). Ve sporech, které se vedou pod titulem „realismus versus antirealismus“ nás prostě (v dané chvíli) zajímají různé věci.

⁶ Protože jsem přitom nechtěl zůstat u pouhého „vyznání realistické víry“, resp. u „realistických deklarácí“ (jak o nich mluví Glombíček na s. 53, 55) a protože jsem považoval za důležité předejít možným „zmatkům“ (s. 54), pokusil jsem se dát svému realistickému stanovisku co nejexplicitnější podobu, odlišit je od jiných pozic prezentovaných pod tímž jménem, objasnit některé jeho konsekvence, a naopak ukázat, které přímočaře se nabízející závěry z něj vyvozovat nelze, obhájit je proti potenciálním námitkám, a samozřejmě vysvětlit, co mi brání přijmout opačný postoj. To je důvod (jinak těžko omluvitelné) délky kap. A.I.

⁷ Tutěž potřebu projevil autoři jako Davidson, Searle nebo Putnam, když se opakovaně distancovali od konceptuálního nebo jazykového idealismu a formulovali proti němu své argumenty: četné citace viz v Kořátko (2006, kap. A.I).

světě jako pojmovém či jazykovém konstrukt do nějaké koherentní filosofické pozice.

II. Psychologické pojmy v teorii významu

K realistickému pohledu na jazyk (ve smyslu, o němž byla řeč v kap. I) patří i široké využívání psychologických pojmů v teorii významu. Komunikace, v níž se konstituují a fixují významy a kde plní své funkce, je součástí našeho života v reálném světě: je jedním z případů jednání, v němž sledujeme jisté záměry (směřující do tohoto světa) na podkladě jistých přesvědčení (o tomto světě). V diskusi na toto téma poukazují na dva typy důvodů, které by nás mohly odradit od užívání psychologických pojmů v teorii významu. Z pozice Husserlova transcendentálně fenomenologického programu jsou odkazy k psychologickému subjektu něčím, co musíme eliminovat v poslední fázi fenomenologické redukce, abychom dospěli k čistým fenoménům. Tato cesta (a jakákoli její analogie mimo rámec Husserlova programu) je mi uzavřena: mají-li významy ty zdroje, které předpokládá realista, je *epoché* nerealizovatelný manév. V knize ale zacházím ještě dál: tvrdím, že samotná myšlenka epoché je inkoherentní, ať už přijmeme realismus nebo ne (důvody viz v Kořátko 2006, 24, pozn. 69). Dalším projektem, který jsem v tomto kontextu nemohl opomenout, je Fregeho koncept logiky jako disciplíny zkoumající zákony pravdivosti („Gesetze des Wahrseins“), nikoli zákony procesů, v nichž dospíváme k tomu, že něco pokládáme za pravdivé („Gesetze des Fürwahrhaltens“), které jsou předmětem psychologie.⁸ Fregeho založení tohoto programu, včetně jeho ostrého oddělení od psychologie, se ukázalo jako velmi plodné. V knize nicméně poukazují na to, že není důvod, aby nás metodologické rozhodnutí, které stálo v základech jednoho úspěšného projektu, limitovalo v jiných projektech, které stojí před vlastní metodologickou volbou: například aby se Fregeho vyloučení psychologických pojmů z logiky přenášelo do filosoficky založené teorie významu, pokud zde pro to nenajdeme zvláštní důvody (viz Kořátko 2006, 47). O nejobecnější motivaci pro rozhodnutí hledat determinanty významů (výrazů i promluv) mimo jiné v psychických parametrech komunikativního jednání, jsem se před chvílí zmínil (ke specifitějším důvodům se dostaneme níže). Zbývá otázka,

⁸ Tyto charakteristiky i s odkazy uvádím v Kořátko (2006, 81, pozn. 61). Glombiček mi je (polemicky?) připomíná na s. 56.

zda u Fregeho přece jen nenajdeme něco, co by mohlo být důvodem proti tomuto rozhodnutí, platným napříč různými strategiemi v teorii významu: to je kontext mého *druhého* odkazu na Fregeho (tamtéž). Takový potenciální důvod nacházím ve Fregeho ostrém odlišení mentálních stavů („Vorstellungen“) od smyslů („Sinne“) jako ideálně objektivních obyvatel „třetí říše“. Upřeme-li mentálním stavům veřejnost (ve smyslu dostupnosti různým subjektům nezávisle na tom, zda je aktuálně zakoušejí) a připojíme-li jako druhou premisu předpoklad, že roli významu (případně jeho složek či determinant) může v komunikaci hrát jen něco veřejného v právě uvedeném smyslu, vyjde nám, že mentální stavy se v komunikaci nemohou ocitnout v pozici významů (jejich složek či determinant). Úsudek tohoto druhu (ovšem vztažený na speciální případ) najdeme u Fregeho v explicitní podobě:⁹ mám na mysli jeho známou úvahu o „myšlenkách v první osobě“, kterou Glombíček uvádí (na s. 58) jako doklad toho, že můj odkaz na Fregeho je bezpředmětný. Úvaha (případ dr. Laubena) se dá obecně shrnout takto: způsob, jakým jsem typicky prezentován sobě samému v myšlenkách („Gedanken“) v první osobě, je dostupný pouze mně; mluvčí ale „nemůže komunikovat myšlenku, kterou může uchopit jen on sám“; proto myšlenky v první osobě s jejich specifickým způsobem prezentace nejsou tím, co komunikujeme, když například říkáme „Já jsem byl zraněn“. Smyslem („Sinn“) slova „já“ zde není onen soukromý způsob prezentace, ale něco dostupného i ostatním, nejspíš způsob prezentace, který vyjádříme frází „ten, kdo k tobě aktuálně mluví“.¹⁰ Jednou větou: způsob prezentace dostupný pouze danému subjektu nemůže být právě kvůli této privátnosti součástí smyslu jako toho, co se komunikuje. Tato teze (kterou s Fregem nejen sdílím, ale vnímám ji jako triviální) přesně shrnuje důvod, proč je pro diskusi o významech v mé knize tak podstatná otázka, zda mentální stavy jsou nebo nejsou privátní v tom smyslu, že jsou dostupné pouze svým nositelům. Závažnost této otázky pro *mé* úvahy nezávisí na tom, zda a v jakém ohledu je *pro Fregeho* relevantní mluvit o smyslu („Sinn“) i mimo vztah ke komunikativní funkci jazyka. *Pro mě* je zřetel ke komunikativní funkci v úvahách o

⁹ Následující poznámka je reakcí na Glombíčkovu kritiku: v knize jsem v této věci jen obecně odkazoval na Frege (1966).

¹⁰ Fregeho úvaha o „myšlenkách v první osobě“ a jejich důsledky pro teorii významu se staly předmětem četných diskusí; originální přístup a řadu referencí viz v Récanati (1995).

významech klíčový:¹¹ význam promluvy chápu jako propoziční obsah a výpovědní sílu, které jsou promluvou vyslány do komunikace, význam věty jako její komunikativní potenciál (spočívající v její schopnosti sloužit ke komunikaci jistých obsahů s jistou silou), význam slova jako jeho příspěvek ke komunikativnímu potenciálu vět, v nichž se vyskytuje.¹²

III. Privátnost

V úvodu Glombíčkových poznámek k roli mentálních stavů v teorii významu narážím na drobné nepřesnosti. Když říkám, že „rozsáhlá část každodenní komunikace spočívá v připisování mentálních stavů jiným osobám“, jde o *promluvy*, v nichž užíváme věty typu „Jana byla překvapená“, ne o připisování komunikativních intencí v *interpretaci* promluv (jak to podává Glombíček na s. 59). V jednom ani druhém případě také mentální stavy nejsou „tím, co se naznačuje jako tzv. ilokuční složka řečového aktu – totiž síla, s jakou je daný akt vykonán“ (tamtéž): ilokuční (výpovědní) síla je komunikativní status aktu, v mém pojetí vymezený typem závazků, které promluva uvaluje na mluvčího. Pokud jde hypotézy o záměrech mluvčího, mohou být relevantní jak pro identifikaci síly jeho promluvy (rozuměj: síly mluvního aktu, který je v ní vykonán), tak pro určení propozičního obsahu.

Není mi jasné, z kterých formulací v mé knize je Glombíčkoví „zřejmá nejistota ohledně toho, co vlastně Wittgenstein míní, když mluví o soukromých předmětech“ (s. 60). Pasáž, na kterou odkazuje (Kofátko 2006, 85, pozn. 71), je v této věci zcela jednoznačná: v komentáři k par. 246 – 248 *Filosofických zkoumáních*¹³ konstatuji, že Wittgenstein zde přisuzuje mentálním stavům soukromou povahu v tom smyslu, že pro jejich

¹¹ V tom následuji Grice a Davidsona; srov. analogickou poznámku k mimokomunikativní funkci významů u Husserla v Kofátka (1998, 90); paralelu se Searlem viz tamtéž, s. 140, pozn. 83.

¹² To se dá shrnout tak, že význam („meaning“) promluvy, věty či slova chápu jako jejich komunikativní funkci (v právě uvedeném smyslu). Zda, v kterých případech a v jakém ohledu má takto chápaný význam povahu fregeovského smyslu („Sinn“), je věc diskuse – do ní vstupují především kapitole o sporu externalismu a internalismu (Kofátko 2006, kap. C). Mělo by být zřejmé, že slovo „význam“, jak ho zde užívám, není protějškem Fregeho termínu „Bedeutung“: pro Fregeho dvojici „Sinn – Bedeutung“ užívám výrazů „(fregeovský) smysl – referent“.

¹³ Wittgenstein (1993); vzhledem k četnosti následujících odkazů k této knize budou doprovázeny jen zkratkou FZ.

nositele nemá smysl vyslovovat pochybnosti o tom, zda je zakoušejí nebo ne; nikoli v tom smyslu, že jsou dostupné jen tomu, kdo je aktuálně zakouší.¹⁴ Naopak já sám užívám v knize výraz „soukromý“ (též „privátní“) ve spojení s mentálními stavy výlučně ve druhém smyslu: cílem mé wittgensteinovské exkurse na citovaném místě bylo ukázat, že jeho a moje tvrzení o povaze mentálních stavů nejsou v rozporu, protože výraz „soukromý“ v nich má rozdílný smysl (z analogického důvodu nevidím žádný konflikt mezi svým realismem a Dummettovým antirealismem – v.v.). V pasáži, na niž se Glombíček odvolává, nenacházím nic, co by toto ostré rozlišení mohlo zamlžit (a už vůbec nic, co by mohlo odůvodnit dojem, že váhám, který z obou významů slova „soukromý“ připsat Wittgensteinovi).

Na začátku citovaného úseku textu interpretuji známou formulaci z par. 248 FZ: „Věta ‘Pocity jsou soukromé’ je srovnatelná s větou ‘Pasiáns hraje člověk sám’“. Vykládám ji jako konstatování, že věta „Pocity jsou soukromé“ je gramatická ve Wittgensteinově smyslu¹⁵ a na tom zakládám interpretaci dalších paragrafů. V tomto kontextu nechápu, jak mohl Glombíček dojít k závěru, že ve Wittgensteinově pojetí věty „Počítky jsou soukromé“ jako gramatické vidím „kámen úrazu“ (s. 60). Kámen úrazu bych viděl v jakémkoli pokusu označovat za „gramatickou“ tezi, že počítky jsou „soukromé“ v tom smyslu, že jsou dostupné jen těm, kdo je aktuálně zakoušejí: nic takového ale nepřipisuji Wittgensteinovi, v tom je můj text zcela jednoznačný.

Upozornění, že bychom neměli „házet do jednoho pytle“ záměry, přání, barevné počítky, bolesti atd. (s. 61) je potenciálně velmi cenné – samozřejmě spíše jako reakce na konkrétní konfúzi v teoretickém výkladu než jako obecná deklarace. Možnosti těchto stavů sehrát nějakou roli v konstituci významu jsou bezpochyby velmi rozdílné: nezbývá mi než doufat, že jsem nenapsal nic, co by budilo opačný dojem. Naopak pokud jde o náš aktuální problém (veřejnost či privátnost mentálních stavů ve smyslu jejich dostupnosti či nedostupnosti těm, kdo je aktuálně nezakoušejí), nevidím žádný principiální rozdíl. O tom, co druzí aktuálně

¹⁴ Jde samozřejmě o „dostupnost“ v kognitivním smyslu. Nejde tedy o to, zda dvě osoby mohou zakoušet numericky identický mentální stav, ale o to, zda mentální stavy jiných lidí jsou něčím, o čem můžeme pronášet tvrzení (či zastávat přesvědčení) s mírou odůvodněnosti, která je srovnatelná s našimi tvrzeními o fyzických objektech nebo o významech. Srov. Kořátko (2006, 48).

¹⁵ Více o tom v Kořátko (2008, 46 – 49).

vidí nebo pociťují, mohu zastávat přesvědčení, která jsou stejně odůvodněná (a stejně vystavená možnosti omylu) jako soudy o tom, co zamýšlejí nebo co si přejí: koordinace našeho jednání je z velké části založena právě na tom.

Problém významu slova „soukromý“ (resp. „privátní“) ve FZ se znovu objevuje v Glombíčkově komentáři k mé kritice známého par. 202. Wittgenstein zde říká: „And to *think* one is obeying a rule is not to obey a rule. Hence it is not possible to obey a rule ‘privately’: otherwise thinking one was obeying a rule would be the same thing as obeying it.“¹⁶ Abychom dospěli od premisy₁ (myslet si, že dodržuji pravidlo, není dodržovat pravidlo) k závěru¹⁷ (není možné dodržovat pravidlo privátně), potřebujeme premisu₂, kterou zde nenajdeme v hotové podobě, ale k níž celkem zřetelně ukazuje poslední citovaná věta: z privátní pozice (resp. v privátním ohledu) je dodržovat pravidla totéž jako být přesvědčen, že dodržuji pravidla. Tuto premisu (a s ní i závěr) napadám ve své knize – a Glombíček to vnímá jako příležitost zopakovat svou poznámku o mé nejistotě ve věci Wittgensteinova „pojetí toho, co je soukromé“ (v.v.; zde s. 71). Když už je řeč o mých subjektivních stavech, mohu konstatovat, že při výkladu par. 202 je můj pocit nejistoty méně neodbytný než jinde (což ovšem, jak víme, často signalizuje omyl) díky par. 258 FZ, kde se objevuje stejná úvaha v aplikaci na jasně vymezený případ: osoba, která by si zaváděla výrazy pro pocity (sama pro sebe, pro účely jejich zaznamenávání v intimním deníku) by byla ve zvláštní pozici, která neponechává žádný prostor pro rozlišení mezi správností konkrétních užití těchto výrazů a přesvědčením o jejich správnosti. To, co si hrdina Wittgensteinova příkladu zavádí pro své účely, se zde označuje jako „private language“ (srov. par. 259; v par. 262 se v této souvislosti mluví o „soukromém vysvětlení určitého slova“, které někdo „dává sám sobě“). Znakem soukromého jazyka je zde to, že je přístupný (srozumitelný) jen svému tvůrci (srov. par. 256): naopak „obecná řeč“ se vyznačuje tím, že „její srozumitelnost se neomezuje jen na mne samého“. Souvisejí-li tyto věci tak, jak jsem naznačil (a je-li tedy můj odkaz na par.

¹⁶ Uvádím anglické znění, abych se nemusel rozhodovat mezi jediným publikovaným českým překladem FZ (Wittgenstein 1993) a Glombíčkovou verzí (s. 71).

¹⁷ Jinými slovy, abychom dostali platný úsudek: není to tedy tak, že nesouhlasím „se závěrem ani s jeho vyvozením z premisy“ (jak si mé stanovisko vykládá Glombíček na s. 71): podle mě jde o nepravdivý závěr korektně vyvozený z pravdivé premisy₁ a nepravdivé premisy₂.

258 FZ v knize na místě), vychází nám, že výraz „privately“ („privatim“) v par. 202 znamená něco jiného než výraz „private“ v par. 248 (v.v.): tam šlo, jak si vzpomeneme, o zvláštní rys, jímž se vyznačuje připisování pocitů sobě samému ve veřejné řeči („výraz nejistoty je zde beze smyslu“).¹⁸

Přistoupíme-li s touto interpretací slova „privately“ („privatim“) k premise₂, dostaneme tezi, kterou odmítám v Kořátko (2006, 319, pozn. 44): snažím se zde ukázat, že z pozice tvůrce soukromého jazyka (v právě uvedeném smyslu) nesplývá správnost (užití výrazu) s přesvědčením o správnosti o nic víc než z pozice účastníka veřejné komunikace. Důvodem je, že tvůrce soukromého jazyka má možnost překročit pocit správnosti daného užití výrazu (dále jen *U*) jako kritérium správnosti pomocí jiných kritérií (jejichž relevanci obhajuji v polemice s Wittgensteinem: viz Kořátko (2006, 319, pozn. 44). Pro rozhodnutí o správnosti jejich uplatnění nemá v poslední instanci jiné kritérium než pocit správnosti, ale to už není pocit správnosti *U*: není tedy uzavřen v ekvivalenci „*U* je správné tehdy a jen tehdy, když *U* se zdá správné“. To platí, pokud jsem schopen dohlédnout, pro *jakéhokoliv* mluvčího, nezávisle na stupni jeho izolace nebo integrace do jazykového společenství (srov. k tomu Kořátko (2006, 274 – 275)). Jsou-li tyto úvahy správné, Wittgensteinův argument z par. 202 FZ padá, a to bez ohledu na to, jak interpretujeme výraz „privately“ („privatim“).

Není třeba zdůrazňovat (odhlížím od pozn. 38), že mé wittgensteinovské úvahy jsou součástí zdlouhavé a dosti svízelné snahy vyrovnat se s Wittgensteinovými texty a posoudit jejich možné implikace. Podstatná část těchto úvah ale (v kontextu kap. D mé knihy) plní zároveň zvláštní zadání: zjistit, zda konvencionalista nemůže u pozdního Wittgensteina (ať už v souladu s jeho intencemi nebo nezávisle na nich)

¹⁸ Poslední konstatování ostatně nevyžadovalo exkurs k par. 258 (a k okolním paragrafům). O výpovědích, jejichž předmět je soukromý ve smyslu par. 248 (tj. o připisování pocitů sobě samému ve veřejném jazyce) by Wittgenstein jistě nechtěl tvrdit, že nemohou být vykonávány podle pravidla, a zdůvodňovat to tím, že v jejich případě správnost (daného užití daných výrazů) kolabuje na přesvědčení o správnosti. Omlouvám se za nadměrné nahromadění referencí v této části textu: není to míněno jako skrytá polemika s Glombíčkovými hypotézami o mém vztahu k pramenům (jeho úvahy *ad hominem* na s. 70 a v pozn. 38 na s. 71 vnímám jako invenční oživení jinak příliš věcného výkladu).

najít argumenty pro svou polemiku s individualisty.¹⁹ Můj závěr je negativní.

IV. Internalismus a externalismus

Spor internalistů a externalistů vidím poněkud jinak než můj oponent (s. 62 n.): jak ho chápu já, jde v něm o problém identifikace propozičního obsahu našich myšlenkových a komunikativních aktů. Externalisté poukázali na řadu parametrů, v nichž se v determinaci tohoto obsahu angažují vnější faktory: externí vztahy, v nichž se nachází myslící či komunikující individuum. Externalistická teze pak říká, že vnější distinkce hrají svou roli v konstituci obsahu nezávisle na tom, zda jsou nebo nejsou identifikovatelné v interních stavech individua: známé externalistické argumenty měly ukázat, že dvě individua se mohou dokonale shodovat v interních parametrech, a přesto se obsah jejich postojů či výpovědí může lišit, čistě na základě rozdílu ve vnějším (fyzickém či sociálním) prostředí. Roli vnějších okolností v determinaci myšleného a komunikovaného obsahu zřejmě nepopře nikdo: externalisté ale tvrdí, že tento vliv nemusí být interně zprostředkován. To nastoluje mimo jiné otázku, do jaké míry je subjektu dostupný obsah jeho vlastních myšlenkových a komunikativních aktů (pokud se do něj promítají vnější distinkce, jimž neodpovídají žádné vnitřní distinkce), a především: je subjekt vůbec v nějaké zvláštní (výsadní) pozici vzhledem k obsahu svých vlastních postojů a promluv? Někteří autoři, v prvé řadě

¹⁹ V tomto kontextu by nemělo valný smysl, abych se věnoval individualistickým interpretacím Wittgensteina (podle oponenta je to ovšem „s podivem“, viz s. 70). To znamená, že je neberu na vědomí: referoval jsem o nich ve svém prvním textu o soukromém jazyce a jednání podle pravidla (Kofátko 1992, 449; totéž viz v Kofátko 1998, 248). Na s. 70 Glombiček (správně) poznamenává, že Wittgensteinovi nepřipisují konvencionalismus (ve smyslu mého vymezení v kap. D.I): o něco níže ale, chápu-li ho dobře, namítá proti mému výkladu Wittgensteinových úvah o tom, co to je mluvit něco promluvou, že z něj nevyplývá, „že by Wittgensteinovým záměrem bylo argumentovat pro konvencionalismus nebo pro nějaké extrémní společenské pojetí významu“ (s. 71) a ptá se (mě?) po „dokladech pro takovou interpretaci“ Wittgensteina (tamtéž, pozn. 38). Podnětem k této poznámce by snad mohla být moje úvaha v Kofátko (2006, kap. D.II.d), v níž ale ostře odlišuji svůj výklad Wittgensteinova příkladu v par. 510 a způsob, jakým ho konvencionalista může použít ve své argumentaci. Na tom by nemělo být nic matoucího: jistě se shodneme, že příklad, který užijeme k ilustraci jednoho tvrzení, může (úspěšně či neúspěšně) posloužit k ilustraci jiných tvrzení, podobně jako totéž tvrzení může hrát roli premisy v různých argumentech.

Davidson, věnovali velké úsilí tomu, aby ukázali, že jejich externalismus nijak nezpochybňuje autoritu první osoby²⁰: internalismus tedy nelze vymezit proti externalismu tezí, že „subjekt vždy ví, co si myslí“ (tak Glombíček charakterizuje „skalní internalismus“ na s. 62). Podobně neplatí, že spor lze převést na debatu o tom, zda obsah komunikativního aktu máme identifikovat v modu *de re* nebo *de dicto* (s. 63). Asertivním užitím vět „Jan Novák má artritidu“ a „On má artritidu“ vyjádřím různé obsahy ve smyslu *de dicto* a (referují-li daná užití zájmena a jména k téže osobě) tentýž obsah ve smyslu *de re*; naproti tomu užitím věty „Já mám artritidu“ komunikuje Petr Glombíček a já týž obsah ve smyslu *de dicto* a dva různé obsahy ve smyslu *de re*. Reprodukce promluvy (a identifikace vyjádřeného přesvědčení) v modu *de re* a *de dicto* zachycují jejich rozdílné parametry, oba významné pro porozumění tomu, k čemu došlo v komunikaci. Oba je třeba mít na zřeteli i v teorii a nevidím důvod, proč by externalisté či internalisté („ve skalní podobě“, jak říká Glombíček) měli „popírat nezbytnost identifikovat“ jeden z nich (s. 63). Podle toho by měl internalista v posledním příkladu ignorovat (či pokládat za nepodstatný) fakt, že artritida byla připsána dvěma různým osobám (což může prakticky vzato znamenat například to, že bude zapotřebí dvojité dávka léčivé masti nebo že na modrou knížku aspirují dva branci).

Za druhé, i kdyby internalista zaujal a udržel takovou (zoufalou) pozici, nestačilo by to k obhajobě internalismu: pořád by byl konfrontován s externalistickým tvrzením, že i ten parametr obsahu, který zachycuje identifikace v modu *de dicto*, je determinován externě. Nejprominentnějším příkladem je Burgeův experiment s artritidou: obsah tvrzení, které vyjádří (a přesvědčení, které manifestuje) Burgeův hrdina Bert, když řekne „Moje artritida je na postupu“, je spoluurčen konvenčním významem slova „artritida“ (jímž je expertně vymezený pojem jisté nemoci), nezávisle na tom, zda si ho Bert osvojil.²¹ Zasadíme-li tedy Berta do jiného společenství, kde je výraz „artritida“ spojen s jiným lékařským

²⁰ Pokusil jsem se k tomu něco říci v Kořátko (1999).

²¹ Předpoklad, že ani ten parametr obsahu, který zachycuje identifikace *de dicto*, se nevy-myká z vlivu externích faktorů, je charakteristický i pro autory, kteří principiálně odmítají sociální externalismus. U Davidsona má především podobu teze, že obsahy našich postojů, včetně pojmů, které se podílejí na jejich artikulaci, a samozřejmě významy našich výrazů, se utvářejí ve vzájemném sladování našich reakcí na před-měty a události vnějšího světa (v tzv. *triangulaci*); u Davidsonova žáka Bilgramiho má podobu externalistického, radikálně individualistického a důsledně holistického principu identifikace pojmů a významů; reference viz v Kořátko (2006, kap. C.III.3).

pojmem, musíme jeho promluvám, v nichž užije uvedenou větu (a přesvědčením, která tak manifestuje) připsat *ipso facto* jiný propoziční obsah, i když budeme předpokládat, že se interně nic nezměnilo.²²

Pokud jde o mě, Glombíček má samozřejmě pravdu, když mi připisuje zájem o identifikaci obsahu v modu *de re* i *de dicto* (ve druhém případě bych ovšem nemluvil o „identifikaci přesvědčení z hlediska jeho smyslu“; 63). Z právě uvedených důvodů v tom ale nevidím cestu k charakteristice své pozice ve sporu externalismu–internalismu a stejně se stavím ke konstrukci, která je na tom založena a jejíž pointou je oponentův závěr, že moje „obrana umírněného internalismu tiše ústí do radikální podoby internalistické nauky“ (s. 64).

Jako radikální realista (v.v.) přikládám velký význam vnějším determinantám obsahu, na něž poukazují externalisté: roli kontextu v určení referentů indexických výrazů (a předmětnosti našich indexických přesvědčení), roli přímého kontaktu s reálnými prvky našeho prostředí v určení extenze i intenze tzv. výrazů pro přírodní druhy, roli společensko-historických faktorů v určování referentů jmen, roli dělby jazykové a intelektuální práce v určování pojmů a významů výrazů, s nimiž operujeme. Internalismus, k němuž se hlásím, spočívá v tom, že účast těchto faktorů na determinaci (myšleného a komunikovaného) obsahu nechápu jako interně nezprostředkovanou intervenci zvenčí: do artikulace obsahu je angažuje subjekt sám prostřednictvím deskriptivní identifikace. Podle Glombíčka to čtenáře staví před otázku, „nač vůbec potřebuje široký obsah a identifikaci *de re*“ (s. 64). Odpověď zní, že pořád ke stejným věcem (pro stručnost se omezují na distinkci *de re* – *de dicto*). Deskriptivní identifikace externího faktoru je stále identifikací *externího* faktoru a vztahuje přesvědčení či tvrzení k vnějším entitám: ten, kdo někomu připisuje přesvědčení nebo interpretuje obsah jeho tvrzení, to pak (je-li to vhodnější pro jeho aktuální účel) může udělat v modu *de re*.

Příklad: *M* je přítomen konverzaci, v níž se mluví o příhodách muže jménem „Jan Novák“, o kterém v životě neslyšel: nicméně zasáhne do debaty větou „Jan Novák jednou špatně skončí“ (dále jen *V₁*). Jsou-li externí parametry v pořádku, podařilo se *M* pronést predikci o konkrétní osobě, určené právě těmito parametry: tím, že kontext jednoznačně

²² To také znamená, že Bert bude svou promluvou v novém prostředí *mínit* něco jiného než v původním: ostrost externalistické teze se tedy nijak neotupí, i když externalista připustí, že „významem výpovědi“ (v mé terminologii „promluvy“) je to, „co výpovědi míní její autor“, což Glombíček prezentuje jako internalistickou pozici (s. 62).

vyčleňuje jednu osobu (osobu *O*) z okruhu nositelů jména „Jan Novák“ (jinými slovy: tím, že se účastníci konverzace úspěšně zapojili do jednoho z řetězců komunikativního užívání jména „Jan Novák“: do řetězce, na jehož počátku stojí přiřazení jména „Jan Novák“ osobě *O*). Nemáme nejmenší důvod upírat *M* schopnost spoléhat se právě na tyto faktory (nezávisle na tom, jestli ovládá termín „řetěz“ v kripkeovském smyslu, případně další inventář kauzální teorie jmen). Právě tak nevidím nic, co by nám mělo bránit zahrnout toto spoléhání (tuto „deferenci“) do artikulace jeho (komunikativního a myšlenkového) aktu, jako jeden ze zdrojů jeho určitosti a předmětné vztáženosti. Uděláme-li to, můžeme obsah jeho tvrzení (a přesvědčení, které v něm manifestoval) parafrázovat dejme tomu slovy: „Člověk jménem ‘Jan Novák’, o kterém se tu mluvilo, jednou špatně skončí“ (dále jen *P*₁). Tato metajazyková parafráze nijak neposouvá ani neoslabuje předmětnost *M*-ova tvrzení (či přesvědčení): je to tvrzení (přesvědčení) o osobě splňující danou deskripci, o osobě *O*. Jinými slovy, nijak se neoslabuje (nemarginalizuje, nezastírá atd.) fakt, že mluvčího *M* jeho akt vztahuje k *O* jako k té osobě, jejíž (dobrý či špatný) konec rozhodne o pravdivosti či nepravdivosti *M*-ovy predikce. Když se mi (jako posluchači) zlíbí, mohu tento aspekt *M*-ova aktu (resp. pozice, v níž se *M* tímto aktem ocitl) zachytit pomocí reprodukce obsahu jeho tvrzení (nebo manifestovaného přesvědčení) v modu *de re*. Mohu to udělat řadou způsobů, mezi nimiž se rozhodnu podle toho, co je pro mě aktuálně relevantní nebo co považuji za komunikativně funkční (vzhledem k mým posluchačům), například: „*M* tvrdí (*M* věří) o Janu Novákovi, že špatně skončí“; „*M* tvrdí (*M* věří) o tom člověku, co ho všichni pomlouvali, že špatně skončí“; „*M* tvrdí (*M* věří) o našem předsedovi, že špatně skončí.“ A tak dále.²³ To znamená: referent byl identifikován z interních zdrojů *M* specifikací podmínek jedinečně splňovaných *O* (*M* vyčlenil ze světa *O* pomocí souboru určení, která má k dispozici); tím se neoslabuje ani nezaměňuje vztah *M* k *O* ani se nezpochybňuje relevance tohoto vztahu pro identifikaci obsahu *M*-ova tvrzení, resp. přesvědčení.

Několik vysvětlujících poznámek:

²³ *De re* reprodukce obsahu tvrzení či přesvědčení („*de re* belief ascription“) se vyznačuje tím, že vztahuje interpretovanou osobu *M* k nějaké entitě, a to libovolným způsobem (nezávisle na tom, jaké prostředky má podle nás jako interpretů *M* k dispozici): jedinou podmínkou je správná identifikace této entity (předmětu *M*-ova tvrzení či přesvědčení). Konstrukce „*M* tvrdí (věří) o ..., že ...“ je charakteristická, ale samozřejmě ne obligatorní.

(1) Tato analýza stojí na identifikační síle deskripce a předpokládá, že celá parafráze P_1 , obsahující metajazykovou deskripci, vtaňuje do pravdivostních podmínek promluvy přesně jedno individuum. Vysvětlení a obhajobě těchto předpokladů jsem v knize věnoval kapitolu B: byly také jedním z témat mé diskuse s Mariánem Zouharem ve Filo-sofickém časopise.

(2) Jak je snad zřejmé, uvedená rekonstrukce obsahu M -ova přesvědčení byla reakcí na konkrétní zadání: na popis M -ovy momentální kognitivní situace. Jinými slovy, k P_1 jako specifikaci přesvědčení M (užívajícího V_1) se uchýlíme jen tam, kde M (podle nás) nemá jinou možnost než spoléhat se na vnější determinanty referenční role jména: nevidím lepší způsob, jak reflektovat toto spoléhání, než zahrnout je do analýzy obsahu M -ova přesvědčení. Budeme-li mít důvod věřit, že M si se jménem „Jan Novák“ (v jeho aktuálních užitích) spojuje jistá neparazitní (nedeferenční) identifikační určení, která jsou klíčová pro jeho vztah k předmětu jeho přesvědčení, bude jen přirozené, když je zahrneme do obsahu přesvědčení, které připisujeme M , namísto naší metajazykové deskripce; pokud v této věci nebudeme přijímat žádné hypotézy, můžeme M jednoduše připsat přesvědčení v modu *de re*; nebo zůstaneme u naší původní metajazykové (parazitní) deskripce s tím, že jde o určení, které má M v každém případě k dispozici (ať už má nebo nemá ještě něco navíc).

(3) Věta V_1 a věta P_1 evidentně nejsou synonymní. Jde výhradně o to, že *za popsaných okolností* je P_1 vhodná ke specifikaci obsahu (resp. pravdivostních podmínek) přesvědčení, které jsme oprávněni připsat M na základě jeho užití V_1 . Za jiných okolností dáme přednost jiným kandidátům (viz (2)).

(4) Součástí teorie, kterou obhajují, není tvrzení, že M jako uživatel V_1 , kterému (za popsaným okolností) připisují přesvědčení, jehož obsah specifikuje P_1 , by byl ochoten nahradit ve své promluvě V_1 pomocí P_1 , resp. že by byl schopen explikovat obsah přesvědčení, které manifestoval užitím V_1 , pomocí P_1 nebo cokoli podobného (to je v rozporu s tím, jak moji pozici reprodukuje Glombíček na s. 65). P_1 reflektuje M -ovo spoléhání na vnější determinanty referenční funkce jména, spojené s faktem, že žádný jiný (neparazitní) způsob identifikace předmětu svého tvrzení a přesvědčení M k dispozici nemá. M přirozeně nemusí být ochoten deklarovat tuto závislost a kognitivní omezenost své pozice; nebo se P_1 může přičít jeho způsobu vyjadřování. Ve složitosti P_1 ale jistě

problém není: P_1 nepočítá s ničím, co bychom nemohli předpokládat ve výbavě kteréhokoli kompetentního uživatele jazyka.²⁴

Namísto úvah o tom, na co by hypotetičtí mluvčí byli či nebyli ochotni přistoupit, můžeme přejít k normativním pojmům. Konkrétně: všude tam, kde je kognitivní pozice M taková, že jsme oprávněni předpokládat (resp. bylo by neadekvátní popřít), že M nemá jinou možnost než spoléhat na vnější determinanty referenční role jména, jsme ze stejného důvodu oprávněni předpokládat, že P_1 správně reprodukuje obsah přesvědčení, které M manifestuje svým užitím V_1 .

To platí (*mutatis mutandis*) pro jakýkoli typ externích faktorů, které vstupují do hry – tedy i pro „burgeovské“ příklady, týkající se role pojmů ze společenského repertoáru v konstituci obsahu přesvědčení (a dalších postojů). Obecně řečeno, proti externalistům nestavím tezi, že individuům máme přiznávat „přesvědčení jen do té míry, do jaké je nositel přesvědčení s to své přesvědčení explikovat“ (jak to podává Glombíček na s. 65): naopak plně souhlasím s tím že „lecdy zastáváme přesvědčení, jejichž obsah neumíme plně explikovat“ (což je pro Glombíčka sociálně externalistické stanovisko; viz tamtéž).²⁵ V mém sporu s externalisty Burgeova typu jde o to, jakým způsobem se konstituují myšlenkové obsahy (speciálně: jak do nich vstupují ty složky společenského pojmového repertoáru, které jsme si neosvojili), ne o to, zda připsání přesvědčení P osobě O závisí či nezávisí na schopnosti O explikovat obsah P . Právě tak není pojetí, k němuž se hlásím, alternativou k putnamovské tezi o dělbě jazykové práce, resp. k tezi, že „laikové používají určité termíny deferenčně“ (s. 66): jde o internalistický

²⁴ Ve stejném smyslu zastánci Russellovy teorie deskripcí tvrdí, že věta V_2 „Existuje přesně jeden současný francouzský král, a kdokoli je současný francouzský král, je holohlavý“, správně vymezuje pravdivostní podmínky tvrzení, které vykonáme užitím věty V_3 „Současný francouzský král je holohlavý“ (a právě tak pravdivostní podmínky přesvědčení manifestovaného užitím V_3): nelze přitom předpokládat, že běžní mluvčí budou ochotni užít V_2 namísto V_3 .

²⁵ Připustíme-li například (jako Frege v příkladu „Lauben“ - v.v.), že naše já se nám prezentuje jedinečným způsobem neredukovatelným na konvenční význam (u Fregeho „Sinn“) zájmena „já“, mají naše přesvědčení (přání, obavy atd.) v první osobě bohatý idiosynkratický obsah, který bychom stěží dokázali explikovat. Jiný příklad nabízí pozn. 24, vztáhneme-li ji k přesvědčením, která manifestujeme užitím vět s identifičnými deskripcemi.

výklad deference, resp. o internalistický způsob, jak reflektovat úlohu dělby jazykové práce v konstrukci propozičního obsahu.²⁶

Hrdina Glombíčková příkladu Tom oslňuje svou dívku tím, že označuje stromy lemující cestu jejich odbornými (dendrologickými) názvy: jako laik je ovšem dokáže užívat jen deferenčně, přestože úspěšně budí opačný dojem. Předpokládejme tedy, že Tom vyslovuje věty typu „Toto je exemplář jilmu habrolistého“ (V_4): když je pak Tom odhalen jako laik, ukazuje to podle Glombíčkovy komentáře, že zdánlivě referenční užití slova „jilm h.“ byla užitá jen deferenčně (s. 66). V mém pojetí nestojí termíny „referenční“ a „deferenční“ v kontrastu tohoto druhu: ať už je Tom laik nebo dendrologická hvězda, tvrzení, které vykoná užitím V_4 je pravdivé právě tehdy, když daný (demonstrativně identifikovaný) strom splňuje dendrologický pojem jilmu h., jinými slovy spadá do extenze termínu „jilm h.“, jak je definován experty. Rozdíl je jen v tom, že ve druhém případě je tento pojem přítomen v obsahu přesvědčení, které Tom manifestoval svou promluvou, přímo, zatímco v prvním případě se v něm angažuje prostřednictvím metajazykového deskriptivního určení typu „druh stromu, který znalci nazývají ‘jilm h.’“.²⁷ Chápu-li situaci správně, Tom nemá nic jiného, co by investoval do artikulace svého přesvědčení, než toto parazitní určení. Od Glombička víme, že Tom se naučil pojmenovávat stromy (lemující cestu) od své předchozí známosti, řekněme od jisté Marcely M. Namísto naší původní deskriptivní parafráze se tedy nabízí „druh stromu, který Marcela M. označuje jako ‘jilm h.’“: touto cestou bych ale (jako interpret s danými informacemi) za normálních okolností nešel. Považoval bych za přirozené předpokládat, že Tom chápal Marcelu M. (v daném ohledu) jako osobu schopnou kompetentně demonstrovat aplikaci dendrologických termínů na dané případy, a tedy jako svého prostředníka vzhledem ke kánonu, s nímž chtěl být v souladu – nikoli jako zdroj kánonu. V důsledku toho bych očekával, že pokud si později osvojí odborná kritéria aplikace termínu „jilm h.“ a nade vši (racionální) pochybnost zjistí, že konkrétní strom S je nesplňuje, nebude trvat na tom, že jde o jilm h., se zdůvodněním, že ho tak nazvala Marcela M. Zachová-li se obráceně, budu muset nahradit odkaz na experty ve své reprodukci obsahu Tomova původního

²⁶ Termíny „deference“ a „dělba jazykové práce“ užívám v knize na řadě míst, a to pozitivně: srov. Kořátko (2006, Věcný rejstřík, 501).

²⁷ K rozlišení přímé a nepřímé účasti expertního pojmu v artikulaci přesvědčení viz více v Kořátko (2006, 192 n.).

přesvědčení odkazem na Marcelu M. (přesně stejně vnímám Glombíčkův příklad, v němž na místě Marceley M. vystupuje soused mluvčího).

Autor v této souvislosti mimo jiné říká: „Být přesvědčen, že nám před domem roste jilm, může přece (na zcela elementární a intuitivní rovině, jež nevyžaduje žádné znalosti filosofických diskusí) být něco jiného než být přesvědčen, že nám před domem roste strom označovaný v botanice jako ‘jilm’“ (s. 67). Souhlasím, pokud to znamená toto: užitím věty „Před domem nám roste jilm“ (V_5) může mluvčí M vyjádřit různá přesvědčení; jen za určitých okolností (např. toho druhu, jaké byly popsány výše) může být obsah přesvědčení vyjádřeného užitím V_5 reprodukován slovy „Před domem nám roste strom označovaný v botanice jako ‘jilm’“ (P_2). Máme-li důvod se domnívat, že M si (od dětství) navykl spojovat se slovem „jilm“ soubor (pseudoodborných) určení v_1, v_2, v_3 , a v užívání slova „jilm“ se nepodřizuje autoritě vědy ani korekcím svého okolí, máme právě tak dobrý důvod připsat mu přesvědčení, že před domem roste strom s vlastnostmi v_1, v_2, v_3 .²⁸ Nasvědčuje-li všechno tomu, že se stromem „jilm“ spojuje určení „druh stromu, který rostl na zahrádce mého dětství“, opravňuje nás to zahrnout tato určení do reprodukce jeho přesvědčení. A tak dále.²⁹ Naše připravenost promítnout znalosti o M do reprodukce jeho přesvědčení by neměla mít žádné principiální (ale jen praktické) meze. Rozhodně nesmí být limitována sklonem paušálně sahat k reprodukcím typu P_2 : přesně to říká můj „princip maximalizace subjektivit“ v Kořátko (2006, 200 n.). Součástí Putnamovy teze o dělbě jazykové práce je (empirický) předpoklad, že laická užití expertních

²⁸ Stejný komentář platí i pro Glombíčkova laika, který se v užívání výrazu „artritida“ nepodřizuje autoritě medicíny, ale vlastní intuici nebo autoritě lékaře (s. 67 n.): zahrnout do identifikace jeho přesvědčení odkaz na lékařské užívání slova „artritida“ by znamenalo ignorovat informace, které o něm máme.

²⁹ Není třeba zdůrazňovat, že tato liberálnost (na rozdíl od specifického Bilgramiho holistického individualismu, viz Kořátko 2006, kap. C.III.3) nijak neoslabuje normativní parametr pojmů, které připisujeme interpretovaným subjektům. Dovede-li nás vyhodnocení evidence k závěru, že M spojuje se slovem „jilm h.“ idiosynkratický pojem obsahující určení v_1, v_2, v_3 , zavazuje nás to považovat všechny jeho aplikace slova „jilm h.“ na objekty, které nesplňují tato určení, za nesprávná (podle pravidel M -ova idiolektu). Normativní důsledky připsání idiosynkratických významů nejsou o nic slabší či neurčitější než normativní důsledky připsání konvenčních významů. Naše hypotézy o pojmové výbavě M (a tato výbava sama) se mohou samozřejmě měnit – stejně jako se mohou měnit naše hypotézy o konvenčním významu výrazů (a tyto významy samy).

termínů typicky zahrnují respekt k autoritě znalců a spoléhání na jejich úzus:³⁰ je-li to správný popis poměrů v našem společenství (řekl bych, že ano), je to pro mě dobrý důvod volit parafráze typu P_2 všude tam, kde není důvod předpokládat, že mluvčí užil (v promluvě, na jejímž základě identifikuji jeho přesvědčení) expertního termínu (T) nedeferenčně, tj. s odbornou erudicí nebo nějakým idiosynkratickým způsobem. Užiji-li parafráze typu P_2 , připisuji mluvčímu přesvědčení, o jehož pravdivosti rozhodují kritéria, která s T spojuje odborný úzus:³¹ parafráze typu P_2 zachycují způsob, jakým laický mluvčí angažuje tato kritéria do struktury svého přesvědčení. Imputovat odborný pojem do přesvědčení osoby, o níž vím, že si jej neosvojila, bez tohoto zprostředkování (po vzoru T. Burge), znamená zabránit našim znalostem o kognitivní pozici daného subjektu, aby vstoupily do naší identifikace jeho postojů. Na úrovni vztahu individua a společenských poměrů to znamená předpokládat, že „poměry“ (v našem případě společenský pojmový repertoár) pod sebe subsumují individua (jejich myšlenkové operace) i bez interního zprostředkování, podobně jako se paragrafy trestního zákoníku aplikují na jednotlivé případy jednání nezávisle na tom, zda jednající uznává nebo neuznává autoritu práva. Jsem přesvědčen, že expertní pojmový repertoár nemá nad naším myšlením moc tohoto druhu a že naše běžné připisování postojů druhým lidem nestaví (a nemělo by stavět) obsah jejich přesvědčení, záměrů či přání pod tuto kuratelu: v tomto smyslu se považují za důsledného individualistu.

Úlohu deskriptivních parafrází typu P_2 obhajuji v knize proti řadě známých nebo potenciálních námitek: viz Kořátko (2006, 191 – 205). Jedna z nich se týká nebezpečí regresu: Gabriel Segal poukázal na to, že parafráze typu P_2 lze uplatnit i na termíny, které obsahují, včetně výrazů

³⁰ Role expertních pojmů v identifikaci myšlených a komunikovaných obsahů je v Putnamově pojetí založena na autoritě vědy (na naší připravenosti podrobit se jejímu verdiktu). Viz např. Putnam (1981, 46 n.); další odkazy viz v Kořátko (2006, poznámky ke kap. C). Recenzent, jak jsem vyrozuměl, užívá termín „dělba jazykové práce“ v neputnamovském smyslu, který neobsahuje tento prvek.

³¹ To znamená, že zaměním-li omylem odborníka za laika nebo obráceně, bude to neškodné v tom smyslu, že pravdivostní podmínky přesvědčení, které mluvčímu připisují, budou ekvivalentní s pravdivostními podmínkami jeho skutečného přesvědčení: můj omyl se ale může projevit v chybných predikcích jeho dalšího chování (například laik, který správně klasifikoval strom, s ním může zacházet nebo se o něm vyjadřovat způsobem, z něhož je zřejmé, že si není vědom konsekvencí plynoucích z této klasifikace).

jako „označovat“, „vztah“, „vlastnost“ atd. Výsledkem jsou monstrózní konstrukce, které mají představovat *reductio ad absurdum* tohoto druhu analýzy (srov. Kořátko 2006, 196 nn.). Pokud jde o mě, Segalův komentář by mě musel zneklidňovat, kdyby mě moje pozice zavazovala podrobit deskriptivní parafrázi každý výraz, který někdo užije, a každý výraz, který užije interpret v reprodukci jeho přesvědčení. Já jsem se ale zavázal k pravému opaku: nasadit parafráze typu P_2 výhradně tam, kde máme důvod předpokládat, že subjekt svěřuje určitost obsahu svého přesvědčení expertním pojmům, které neovládá.³² Můj „princip maximalizace subjektivity“ (v.v.) mi striktně ukládá nepřekračovat tento limit. Uplatnění P_2 bylo ospravedlněno předpokladem, že Tom spoléhá na expertní význam termínu „jilm h.“, který neovládá. Nic podobného ohledně významů slov „strom“, „nazývat“ nebo „znalec“ neplyne ze zadání – a obecně vzato, musel bych mít velmi silné důvody, abych přistoupil na předpoklad, že někdo v běžném kontextu užívá těchto slov (resp. operuje s pojmy, které vyjadřují) deferenčně, tj. že se plně nespolehá na své intuitivní porozumění. Tím spíše to platí o výrazech (a pojmech) typu „věc“, „vlastnost“, „vztah“, které Segal v rámci svého argumentu rovněž podrobuje deskriptivní parafrázi: pochybuji, že by někdo doopravdy tvrdil, že role těchto kategorií ve strukturování našich přesvědčení je svou podstatou deferenční (tj. zahrnuje spoléhání na autority v logice nebo filosofii). Obecně řečeno, v argumentu regrese nestačí ukázat, že určitou operaci lze aplikovat rekurzivně, tj. i na výsledky jejího předchozího uplatnění: je třeba ukázat, že kritizovaná teorie *vyžaduje* (má-li být koherentní) tyto aplikace bez jakéhokoli omezení, tj. že sama *generuje* regres. V teorii, k níž se hlásím, je to přesně obráceně: aplikace deskriptivních parafrází se zde omezuje přísnými limity.³³

³² Pokud tedy Glombíček podotýká, že „neví, proč by do úzkého obsahu musel... patřit odkaz na význam patřičných výrazů v komunitě expertů, a to ani u odborných výrazů“ (s. 69), mohu jen dodat, že to nevím ani já; právě tak nevím, proč tento názor připisuje mně (na místě teček v citované větě stojí: „jak navrhuje Kořátko“).

³³ Další poznámky k Segalovu argumentu najde čtenář na s. 197 n. mé knihy, zatímco Glombíčkovu résumé na s. 67 jeho článku: zde se mimo jiné dozví, že „Kořátko pouze označí segalovskou představu za ‘obludnou’“ a „omezí se na deklaraci, že některé termíny zkrátka užíváme nedeferenčně.“

V. Individualismus a konvencionalismus

Debatu na toto téma zahajuje Glombíček otázkou, „zda pojmout nějakou komunikativní intenci není možné jen tam, kde existují patřičná společenská měřítka pro to, co to je nějakou komunikativní intenci pojmout“ (s. 69). Konvencionalista by podle Glombíčka „jistě po intencionalistovi chtěl vysvětlení, jak je možné zaujímat komunikativní intence bez splnění této podmínky“ (s. 70). Na takto položenou otázku by intencionalista musel reagovat slovy „a v čem má být prosím pěkně problém?“ Nemůžete se zeptat (leđa žertem) „jak je možné, aby někdo žil bez mixéru“, pokud nevysvětlíte, jakým fatálním (s životem těžko sluchitelným) potížíím musí čelit ten, kdo nemá mixér. Pokud jde o náš případ, nebudu předstírat, že nemám představu o tom, v jakém okruhu by se mohla pohybovat konvencionalistická vysvětlení: ale od každého případného tazatele bych rád explicitně slyšel jeho verzi, aby bylo jasné, jaké konkrétní výzvě by měl intencionalista čelit.

Zaměříme se prozatím na obrat „patřičná společenská měřítka pro to, co to je nějakou komunikativní intenci pojmout“: máme to chápat jako (a) společensky fixované vymezení pravdivostních podmínek tvrzení typu „X má komunikativní záměr“; nebo (b) standardy umožňující rozhodnout v konkrétních situacích, zda jsou tyto podmínky splněny; nebo (c) standardy umožňující určit, jaký propoziční obsah s jakou výpovědní silou zamýšlejí komunikovat konkrétní mluvčí v konkrétních situacích? Myslím, že můžeme předpokládat standardy všech tří typů, spokojíme-li se s relativně slabou interpretací slova „standard“. Pokud jde o (a), pro jakýkoli pokus o výčet nutných a (ve svém souhrnu) dostačujících podmínek bychom zřejmě těžko hledali obecný souhlas, dá-li se soudit z diskusí o Griceových (Schifferových atd.) návrzích tohoto druhu: ale myslím, že některé podmínky tvořící jádro griceovských definic bychom obhájili v tom smyslu, že by (po diskusí o známých protipříkladech) bylo obecně uznáno za neracionální popírat jejich nutnost (na rozdíl od jejich dostatečnosti).³⁴ Pokud jde o (b) a (c), komunikativní praxe nám poskytuje dobrou evidenci pro tvrzení, že v běžných situacích se snadno shodneme na tom, že *M* projevil komunikativní záměr, právě tak jako na specifikaci tohoto záměru. Tato shoda

³⁴ Mám na mysli tezi o reflexivní povaze komunikativní intence, tj. tvrzení, že mít komunikativní intenci (mítni něco v komunikativním smyslu) zahrnuje záměr vyvolat u adresáta nějaký účinek na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru.

dokonce může mít (myslím, že v běžných případech má) jistou normativní sílu: to, že *M* zamýšlí komunikovat ten a ten obsah s tou a tou ilokuční silou platí jako *veřejný fakt* v tom smyslu, že to nemůžete popřít, aniž by to bylo obecně hodnoceno jako doklad toho, že neznáte relevantní okolnosti nebo je nejste schopni zahrnout do svého posouzení situace.³⁵ To můžeme komentovat tak, že zde platí jisté standardy (racionality) pro připisování a identifikaci komunikativních intencí: zároveň nevidím důvod předpokládat, že by mohly mít podobu souboru pravidel, úplného v tom smyslu, že jejich aplikace na konkrétní situace stačí k identifikaci komunikativní intence, kterou lze racionálně připsat *M*.³⁶

Pokud jde o Glombíčkovu úvodní otázku, moje odpověď vyžaduje jistá rozlišení. Obecně jistě platí, že náš společný život ve sdíleném světě a koordinace našeho jednání v tomto světě generují standardy uvedeného druhu (a vytvářejí prostor pro jiné standardy užšího dosahu, které lze formulovat jako soubory explicitních pravidel). Zaujímání komunikativních postojů se reálně odehrává v tomto rámci; to je empirické (a celkem banální) tvrzení, které nepopře ani radikální individualista. Bude jen trvat na tom, že do konstituce významu promluvy vstupují reálné intence mluvčího bez ohledu na to, jsou-li identifikovatelné uplatněním standardů: podstatné je, zda byly rozpoznány adresátem, nikoli to, zda toto rozpoznání v tom či onom případě má (nebo by mohlo mít) podobu aplikace standardů. Analogicky: mluvčí *M* může (konzistentně) zamýšlet svou promluvou *X* komunikovat *p* jen pod podmínkou, že může předpokládat adresáta schopného interpretovat *X* jako vykonanou s intencí komunikovat *p*: individualista ale nevidí důvod, proč by *M* musel (má-li být jeho intence konzistentní) předpokládat, že tato schopnost adresáta bude založena na uplatnění společenského standardu. To je plně slučitelné s předpokladem, že jako mluvčí (při volbě slov) i jako adresáti (při volbě interpretace) se obvykle spoléháme na standard: podle intencionalisty ale i v těchto případech konstituuje význam promluvy samotná shoda komunikativní intence a interpretace, nikoli aplikace pravidla či standardu, která vedla k dosažení shody (protože shoda by sehrála svou konstitutivní roli i v případě, že by byla nastolena

³⁵ K pojmu veřejného faktu viz Kořátko (2006, 331, pozn. 70); srov. též Kořátko (1998, 226 n.).

³⁶ To odpovídá skeptickému vyústění mých úvah o tom, jak by mohla vypadat taková pravidla určující významy promluv: srov. Kořátko (2006, kap. D.III.2).

nestandardní cestou). Předpokládejme, že mluvčí *M* zamýšlel tvrdit, že *p*, nic v okolnostech promluvy nám (během ní a bezprostředně po ní) neumožňuje odůvodněně připsat *M* tuto intenci, nicméně adresát *A* mu ji připíše (intuitivně, zcela nahodile nebo na základě logicky defektní úvahy). Tato shoda může být základem další úspěšné koordinace komunikativního i mimokomunikativního jednání *M* a *A*: nejenom jim, ale i vnějším pozorovatelům z toho může být zřejmé, že *M* a *A* shodně přiřazují promluvě status tvrzení, že *p*. Tato shoda, role, kterou sehrála v koordinovaném jednání a (na základě toho) její veřejná dostupnost by podle individualisty měla být oceněna tím, že i my (vnější pozorovatelé) promluvě připíšeme význam tvrzení, že *p*. Pokud jde o mě, neshledávám na tomto způsobu konstituce významu promluvy nic inkonzistentního ani neslučitelného s reálnou rolí promluv v jisté sféře komunikace (v privátní konverzaci): proto ji uvádím ve výčtu možností dostupných interpretům (v rámci plurality principů determinace významů promluv). Není v rozporu ani s mým pojetím významu promluvy (jímž je mluvnický akt, který je v ní vykonán), jako souboru závazků, které promluva uvaluje na mluvčího.

Moje úvahy na toto téma (Kořátko 2006, 298 n.) Glombíček komentuje slovy: „Kořátko tvrdí, že nezná důvod, proč by nemohly být potřebné normativní důsledky nastoleny i tam, kde neexistuje odpovídající instituce“ (s. 72). V pasáži, na niž odkazuje, jde ale o trochu jiné věci: přiznávám tam, že „nemám žádný argument, kterým bych mohl čtenáře přesvědčit, že jeho akt α ho nemůže zavázat k *X* jinak než na základě nějakého principu, který určuje s normativní silou, že α platí jako nastolení závazku k *X*“ (s. 298 – 9). Speciálně: α může na mluvčího *M* uvalit soubor závazků, který konstituuje tvrzení, že *p*, i v případě, kdy aplikace jazykových konvencí nebo standardů racionálního připisování intencí na α nedává jako out-put klasifikaci α jako tvrzení, že *p* (srov. výše). Tím se nezpochybňuje triviální teze, že zavázat se k něčemu mohou jen v prostředí, v němž přijímání a vymáhání závazků hraje nějakou identifikovatelnou roli – nebo chcete-li, v němž existuje instituce závazku. Co všechno musí platit o nějakém prostředí, aby splňovalo tuto podmínku³⁷, je téma pro zvláštní diskusi (kterou, v tom se určitě shodneme, nemohou nahradit žádné programové deklarační).

³⁷ Například: může se prostor pro přijímání a vymáhání závazků vytvořit ve vztahu dvou aktérů na bázi (davidsonovské) triangulace – nebo je nutné, aby byli součástí širšího společenství? Nebo předpokládejme, že v chování nějaké smečky pozorujeme toto:

Filosofický ústav AVČR
Jilská 1
110 00 Praha
kotatko@flu.cas.cz

LITERATURA

- GLOMBÍČEK, P. (2008): Význam a interpretace Petra Kořátka. *Organon F* 15, č. 1, 51 – 74.
- KOŘÁTKO, P. (1992): Wittgenstein a karteziánský subjekt. *Filosofický časopis* XL, 3, 435 – 456.
- KOŘÁTKO, P. (1998): *Význam a komunikace*. Praha: Filosofia.
- KOŘÁTKO, P. (1999): Davidson o autoritě první osoby. *Filosofický časopis* 47, 2, 215 – 226.
- KOŘÁTKO, P. (2006): *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofia
- KOŘÁTKO, P. (2008): Interpretace, rozumění, gramatika: odpověď Dezideru Kamhalovi. *Organon F* 15, č. 1, 41 – 50.
- PUTNAM, H. (1981): *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RÉCANATI, F. (1995): The Communication of First Person Thoughts. In: Biro, J. – Kořátko, P. (eds.): *Frege: Sense and Reference One Hundred Years Later*. Dordrecht-Boston-London: Kluwer Academic Publishers
- WITTGENSTEIN, L. (1993): *Filosofická zkoumání* (přeložil J. Pechar). Praha: Filosofia.
- ZOUHAR, M. (2007): Externalistická výzva P. Kořátkovi. *Filosofický časopis* 55, 247 – 259.

kdykoli jeden člen smečky signalizuje svému soupeři kapitulaci či podřízenost (řekněme způsobem, který je dobře popsán u psovitých šelem) a vzápětí mu skočí po krku, je konfrontován s nepřátelskými reakcemi celé smečky. Co všechno dalšího musí platit o tomto společenství, abychom mohli mluvit o závazku a o sankcích za jeho porušení?